

**V РОЗДІЛ
ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ**

УДК 378

*Волік К. С.
м. Харків, Україна*

**НАОЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ СИМВОЛІКИ У НАВЧА-
ЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ РЕСТАВРАТОРІВ:
НА ПРИКЛАДІ ДУКАЧІВ**

Постановка проблеми. Значний інтерес до предметів старовини, який завжди існує в суспільстві, в останні роки ще більше зростає на теренах України. З'являються нові експозиції в державних музеях, формуються приватні колекції, збільшується кількість приватних музеїв та галерей. Ці процеси свідчать про необхідність у найближчий час підготувати до вирішення різноманітних складних проблем нову генерацію вітчизняних реставраторів. Саме ці процеси обумовлюють актуальність обраної теми.

Сьогодні навчальний процес з підготовки майбутніх реставраторів зосереджується у вузах мистецького спрямування, що є цілком логічним, оскільки дає можливість поєднувати фундаментальну підготовку з постійною практикою. У той же час поки що відчувається брак професійних видань практично по всіх видах реставрації: реставрація виробів з металу та дерева, тканини, реставрація олійного живопису, реставрація ікон. Так стосовно теми, що розглядається, фундаментальними є тільки два дослідження. Це монографія І. Г. Спаського „Дукати і дукачі України” [1], до якої ми ще будемо звертатися, а також навчальний посібник відомого українського фахівця в галузі реставрації О. І. Мінжуліна „Реставрація творів з металу” [2]. Обидва видання фактично є рідкісними. Ось чому постає нагальна потреба у розробці навчальних та наочних посібників та інших видань для майбутніх реставраторів.

Перш ніж звертатися до практичної частини нашого дослідження, звернемо увагу і на важливі теоретичні засади. Під традиційною символікою найчастіше розуміють деякий устояний набір загальновідомих символів. У той же час, українська символіка надзвичайно багата та різноманітна саме завдяки складним історико-культурним перетинам. На зміну язичництву прийшло християнство, періоди незалежного існування переривалися перебуванням українських земель під владою різноманітних монархій. Отже і християнська, і навіть імперська символіка, на наш погляд, мала в Україні свою традицію. І студенти вузів повинні мати уявлення про це розмаїття традицій. Ситуація з дукачами, у цьому плані видається дуже показовою.

Отже метою данної статті є розгляд можливого варіанту наочного використання традиційної символіки у навчальному процесі майбутніх реставраторів на прикладі дукачів – рідкісних творів українського декоративно-ужиткового мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дукач – народна українська прикраса у вигляді монети, декоративно оздобленої, що входила до ансамблю традиційного вбрання. Слід зазначити, що звичай нанизувати монети та використовувати ці низки в костюмі, відомий багатьом народам. Однак, здебільшого в центральних регіонах та на сході України виникла традиція у нагрудних прикрасах використовувати окрему монету, якій надавалося декоративне оформлення, у вигляді завитків, бантиків з використанням металу, напівдорогоцінного каміння. Зазвичай, дукач доповнював коралове намисто, нерідко використовували три дукачі водночас.

Порівнюючи з комплексами прикрас інших регіонів України, перекоонуємось у розмаїтті художніх рішень, творчого різнобарв'я нашого народу.

Оскільки у якості дукачів використовували монети та медалі, вони відбивають й історичне минуле України. Наприклад зображення імперських правителів, чи різноманітні державні свята та заходи. Перед нами проходять епохи, таким чином встановлюється зв'язок із всією історією народу.

Не менш важливо й те, з якими прикрасами разом використовувався дукач. Зазвичай, у святковому вбранні нагрудні прикраси склалися з одного-двох десятків разків різного намиста, дукача, хрестика. Отже поряд з дукачем використовувались коралове намисто, різноманітне щодо форми і кольору скляне, хрестики на ланцюжках, намисто з бісеру (найчастіше синього кольору). Відтак дукачі дозволяють побачити розвиток ремісництва та естетичні уподобання наших предків.

Врешті-решт, дукачі становили доміную вбрання, тож зрозуміле стає народне прислів'я: „Хай і хата згорить, аби дукачі залишились”.

Повертаючись до походження «дукача», звернемо увагу, що саме слово є українською видозміною добре знайомої в Україні назви західноєвропейських золотих монет – «дукатів», що на Україні у XVII ст. поширилася і на золоті медалі. Цю назву спочатку було присвоєно венеціанським монетам вагою близько 3,5 гр., випущеним в обіг у 1284 р. Вважається, що вона породжена словом, яке входило в монетну легенду: *Sit tibi Syriste datus quem tu regisiste ducatus*. В Україні, грошовий обіг якої в XVI – XVII ст. (до возз'єднання з Росією) становив частину польського грошового обігу, назва «дукат» не була вже, звичайно, зв'язана саме з венеціанськими монетами, оскільки після виходу дуката на світовий ринок в самій Західній Європі ним називали будь-які золоті монети вказаної ваги, що карбувалися у багатьох державах: в Угорщині з 1325 р., у Німеччині після більш легких гольдгульденів – з 1559 р., у Голландії – з 1586 р. та ін. В Україні, як і в Польщі, найбільш поширеною назвою для дука-

тів-монет став вираз «червоні золоті». Населення України користувалося польською і взагалі західноєвропейською монетою; останнє особливо стосується золотої монети і великої срібної монети – талерів і левків (левендалерів) [1, с. 27].

Окрім монет дукачами служили справжні медалі, а також їх копії. Спочатку за медальйони правили справжні західноєвропейські медалі XVII – XVIII ст. і російські медалі XVIII ст. Для великої кількості типів медальйонів української роботи устанавлюються цілком певні оригінали серед західноєвропейських медалей XVII – XVIII ст. і російських медалей XVIII ст. У частини дукачів відчутний прямий вплив на їх іконографію російсько-українського художнього мідного литва [1, с. 16].

У двотомнику «Традиційне вбрання українців» дослідниця О. Косміна, розглядаючи дуже детально вбрання українців по регіонам, проте не висвітлювала регіональної відмінності дукачів в Україні, а тільки зазначала що їх носили, як декоративний елемент: «Важливим декоративним елементом вбрання є шийні прикраси.

Фотографії поч. XX ст. вражають сучасного глядача їх кількістю. Низки коралів, бурштину, перлів, дукачів, хрестів, венеційського намиста та намиста з дутого скла, герданів створювали складну композицію, яка органічно доповнювала святкове вбрання українців. Починаючи від шиї і звисаючи майже до пояса, прикраси створювали своєрідний захисний бар'єр між зовнішнім світом і тілом людини» [3, с. 12]. «Прикрасами шиї та грудей служило коралове намисто з дукачами та медаликами (медальйони з зображенням Христа або святого)» [3, с. 70]. Дослідниця також зазначила відмінність у носінні банта при дукачі: «До разків намиста підвішували дукати та образки. ... Над намистом під самою шиєю висів на широкій стрічці «дукач з бантом» – велика срібна монета, підвішена на трьох ланцюжках до мистецько зробленої великої брошки. «Бант» мав різноманітні форми (плетений, рогатий, вереміївський та ін.) і прикрашався різнокольоровими скельцями, серед яких переважали червоні. Зі зворотного боку він мав скобу в яку протягували стрічку [3, с. 89].

Узагалі перші українські банти до дукачів могли з'явитися навіть під впливом оформлення російських високих державних нагород першої половини XVIII ст. на зразок «государевых клейнодів» Шидловського – медалей, що підвішувалися до багато прикрашених коштовним камінням ажурних брошок [1, с. 42].

«Дукачі з бантом» були більш характерні для Лівобережжя, тоді як на Правобережжі дукачем називали срібні чи золоті царські монети, які за спеціально припаяне вушко нанизували на кольоровий вовняний шнурок» [3, с. 89]. «Срібні або золоті монети (дукачі, або личмани) одягали разом з намистом. Дукачі дарували молодій на весіллі» [3, с. 103].

До поняття «дукач» додається «личман». «Дукат – прикраса у вигляді срібної або золотої монети. Дукач з бантом – жіноча прикраса у вигляді срібної монети, підвішеної до великої брошки» [3, с. 133]. «Личмани – те саме, що й дукачі» [3, с. 135]. «Личмани – невеликі круглі металеві образки, оправлені мідним ободком. Менталики – металеві круглі бляшки або монети» [3, с. 15]. «Жіноча шийна прикраса у вигляді двох ікон (Благовіщення і Воскресіння) у спільній срібній оправі прикріпленої двома ланцюжками до срібного або позолоченого банта прикрашеного червоною скляною вставкою, називалась личманом» [3, с. 46].

У книзі «Музей українського народного мистецтва» в розділі народні прикраси А. В. Гассанова зазначила: «На теренах Наддніпрянщини найбільшого поширення набули дукачі. Свого часу (XVII – перш. пол. XVIII) дукачі мали в Україні статус коштовностей і відповідали смакам панівного класу. Згодом панські оздоби перейшли в селянський побут і проіснували як народні прикраси до поч. XX ст. Виготовляли їх українські золотарі, які працювали у великих містах і містечках, продаючи свій товар на ярмарках, базарах або в місцевих крамницях» [4, с. 127].

Уособленням заможності слугували під ту пору срібні серги з перлинами, золоті серги, є згадка і про дукачі. Ось слова однієї жартівливої пісні початку XX століття [3, с. 226]:

*Хоч я руда та погана,
Так у мене батько багач,
Сірі воли на оборі,
А на шиї в мене дукач.*

Значення жіночих прикрас, як матеріальних цінностей простежується в давньому звичаї дарувати намисто з коралу, перлів та золотих монет, дукачі та ін. до церков як підвіски до ікон [3, с. 25]. Про це свідчить також приклад, наведений Спаським: «на Україні, на так званому «местному» образі матері божої висів хоча б один дукач, стрічка якого замість шиї охоплювала вінець ікони» [1, с. 32].

Сьогодні можна констатувати, що велика кількість дукачів потрапила в музейні колекції безпосередньо з селянського побуту, і в цьому відношенні переважне «право» етнографії на дукачі не заперечне. Етнографам ми зобов'язані найповнішими колекціями і найретельніше паспортизованим матеріалом. Однак в етнографічному матеріалі по дукачам властива хронологічна невизначеність [1, с. 12].

Так революція 1917 р. поставила дукачі і їх носіння під сумнів, оскільки на багатьох дукачах були зображені імператорські корони, герби та короновані особи – монархічні емблеми, що нагадували старий режим [1, с. 12].

Дукачам приписували охоронні властивості. Наприклад дукачі з зображенням Параскеви П'ятниці. Зазвичай Параскеву зображували в червоному

мафорії і з хрестом у руці – символом мучеництва і одночасно Розп'яття Христового. Іноді в іншій руці зображували «сосунець», за переказами, подарований їй Христом [6].

У широкому вжитку було намисто з круглих намистин чорного кольору, молочно білі, голубі і рожеві зі скла. На Харківщині до такого намиста підвішували один – два дукачі [3, с. 59].

На Полтавщині і Харківщині також виготовляли решітки овальної форми, що мали вигляд корзинки з квітами і листям. По периметру були розміщені дрібні квіточки-розетки. Утім решітки-корзинки з Полтавщини відрізнялись від решіток, які виготовляли золотарі в Лебедині на Харківщині. Вироби полтавських майстрів менш ажурні, вправо і вліво від корзинок відходять масивні листки та кілька квіток, між листям посередині розміщено зображення голови з променями. Лебединські корзинки ажурніші, легші, гілочки з листям і квітками гнучко і невимушено розходяться в сторони і догори, в центрі між листям – розетка з великим скельцем [3, с. 106].

На Лівобережжі України теж виготовляли намисто з монет, зокрема на Полтавщині, а ще частіше на Харківщині. Тут його робили зі срібних монет різного діаметра, з'єднували ланцюжками та прикрашали скляними та кораловими підвісками. Намисту з монет притаманна площинно-рельєфна орнаментальна фактурна графічність та ажурність [3, с. 123].

У наборі листівок «Українська народна жіноча прикраса XIX – XX століття. Дукачі», С. В. Козлов публікує 36 зображень дукачів та подає атрибуцію кожного дукача, а також стверджує «що нагрудні прикраси ... є автентичними дукачами восьми регіонів України XIX – XX ст.». У передмові до листівок автор подає поняття дукач та коротко описує особливість носіння прикраси «Дукач на шії дівчини був своєрідним знаком про перехід від дитинства до дівочої зрілості. Заміжня молода жінка продовжувала носити дукач доти, доки у неї не піростала донька, до якої і переходила сімейна жіноча прикраса» [7].

У наступному наборі листівок «Українська народна жіноча прикраса XIX – XX століття. Намисто», С. В. Козлов публікує зображення дукачів у рамках намиста та загострює увагу читача, що «особливо виділялися нагрудні прикраси, що склалися з декількох компонентів ... намисто, монети–дукачі, хрестик, образки» [8].

Отже значення національного строю як уособлення єдності із своїм народом усвідомлюється всіма культурами. Тож використання певних елементів національного вбрання, їх осучаснення завжди буде актуальним. Використання прикрас, а саме дукачів можливе у поєднанні із цілком сучасними матеріалами та елементами одягу. Так саме, як і за минулих часів, дукач може виконувати функцію домінуючої прикраси.

Вивчення дукачів сприяє вивченню рідної історії, усвідомленню зв'язку поколінь, причетності до української спільноти. Використання дукачів

у сучасному дизайні одягу дозволяє виявити смак, популяризувати українську культуру та відчути себе українцем.

Висновки. Отже перейдемо до певних висновків. Процес підготовки фахівців-реставраторів є складним та багатомірним, оскільки специфіка їх професії вимагає накопичення знань та навичок у різних галузях: мистецтві (практичні навички художника), мистецтвознавстві (історія мистецтва, стилі), матеріалознавстві. Звідси потреба у великій кількості наочних посібників, які б відбивали усі наведені напрямки діяльності реставратора і мали б „синтетичний” характер.

Огляд історії дукачів, і відповідної, притаманної їм символіки дозволяють зробити наступні спостереження. З одного боку, історія походження та відомин дукачів особливо корисна саме для майбутніх реставраторів. До цього спонукає саме матеріальна сторона проблеми, використання у якості дукачів справжніх монет та медалей, вироблених з різноманітних металів, а також більш пізніх імітацій. Отже майбутній фахівець проходить добрий вишкіл з матеріалознавства.

Різноманітною є і символіка: християнські символи (зображення святих, православних свят і т. ін.), портрети політичних лідерів (імперської Росії та різних країн Європи), шрифтові написи. У цьому випадку маємо вже мистецтвознавчий підхід.

Наочними матеріалами щодо дукачів гадаємо виступатимуть фото початку ХХ ст. та набори листівок, які наводяться у цій публікації. Однак для майбутніх реставраторів важливо якомога більше знайомитися з оригіналами, і така можливість також є, оскільки сьогодні існують колекції дукачів, як у державних музеях, так і у приватному використанні.

Література: 1. Спаський І. Г. Дукати і дукачі України / І. Г.Спаський. –К. : Наукова думка, 1970. – 168 с. 2. Мінжулін О. Реставрація творів з металу: [Підручник для студентів вищих художніх навчальних закладів] / О. Мінжулін. – К. : Спалах, 1998. – 232 с. 3. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців / О. Ю. Косміна. – К. : Балтія-Друк, 2008. – Т. 1: Лісостеп. – 160 с. : іл. 4. Вялець А. Ф. Музей українського народного декоративного мистецтва / А. Ф. Вялець, Л. С. Білоус.– К.: Мистецтво, 2010. – 352 с. 5. Маслійчук В. Л. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії слобідської України XVII – XIX ст. / В. Л. Маслійчук. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2007. – 400 с. 6. Абрамович С. Канон візантійської ікони: [Навч. посібник] / С. Абрамович. – Чернівці: Рута, 2002. – 79 с. 7. Українська народна жіноча прикраса XIX – XX століття. Дукачі: [Набір листівок]/ С. В. Козлов [Текст]. – Полтава:видавець ФОП Полтава, 2010. 8.Українська народна жіноча прикраса XIX – XX століття. Намисто: [Набір листівок]/ С. В. Козлов [Текст].– Полтава:видавець ФОП Полтава, 2010.

Bibliography (transliterated): 1. Spas'kij I. G. Dukati i dukachi Ukraïni / I. G. Spas'kij. – K. : Naukova dumka, 1970. – 168 s. 2. Minzhulin O. Restavracija tvoriv z metalu: [Pidručnik dlja studentiv viwih hudozhnih navchal'nih zakladiv] / O. Minzhulin. – K. : Spalah, 1998. – 232 s. 3. Kosmina O. Ju. Tradicijne vbrannja ukraïnciv / O. Ju. Kosmina. – K. : Baltija-Druk, 2008. – T. 1: Lisostep. – 160 s. : il. 4. Vjalec' A. F. Muzej ukraïns'kogo narodnogo dekorativnogo mistectva / A. F. Vjalec', L. S. Bilous. – K.: Mistectvo, 2010. – 352 s. 5. Maslijchuk V. L. Provincija na perehresti kul'tur: Doslidzhennja z istoriï slobids'koï Ukraïni XVII – XIX st. / V. L. Maslijchuk. – Harkiv: Harkivs'kij privatnij muzej mis'koï sadibi, 2007. – 400 s. 6. Abramovich S. Kanon vizantijs'koï ikoni: [Navch. posibnik] / S. Abramovich. – Chernivci: Ruta, 2002. – 79 s. 7. Ukraïns'ka narodna zhinocha prikrasa HИH – HИH stolittja. Dukachi: [Nabir listivok]/ S. V. Kozlov [Tekst]. – Poltava: vidavec' FOP Poltava, 2010. 8. Ukraïns'ka narodna zhinocha prikrasa HИH – HИH stolittja. Namisto: [Nabir listivok]/ S. V. Kozlov [Tekst]. – Poltava: vidavec' FOP Poltava, 2010.

Волик К. С.

**НАОЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ СИМВОЛІКИ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ РЕСТАВРАТОРІВ:
НА ПРИКЛАДІ ДУКАЧІВ**

У статті подається варіант наочного використання традиційної символіки у навчальному процесі майбутніх реставраторів на прикладі дукачів – рідкісних творів українського декоративно-ужиткового мистецтва.

Волик Е. С.

**НАГЛЯДНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРАДИЦИОННОЙ СИМВОЛИКИ В
УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСТАВРАТОРОВ:
НА ПРИМЕРЕ ДУКАЧЕЙ**

В статье рассматривается вариант наглядного использования традиционной символики кив учебном процессе будущих реставраторов на примере дукачем – редких произведений декоративно-прикладного искусства.

Volik K. S.

**INTUITIVE USE OF TRADITIONAL SYMBOLS IN TEACHING
RESTORERS: THE CASE DUKACHEY**

The article discusses the use of a visual version of the traditional symbols Kiv learning process as an example of future restorers dukachem - rare works of decorative art.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2012